

Пера й голки. Нове народження гаптованої книжки у вікторіанській Англії

ДЖЕССИКА РОБЕРТСОН

4 БЕРЕЗНЯ 2020

Англійська гаптована книжка, 17 ст.

«Є багато приємніших справ для майстерних дамських пальчиків, аніж гаптування книжкових обкладинок», – писав вікторіанський бібліотекар Вільям Солт Брассінгтон в «Історії

Гаптована палітурка «Годин» Джозефа Геншо (1632). Зображення з «Англійських вишиваних палітурок» Давенпорта

Оздоблювати книжки вишивкою почали в XVI–XVII століттях, і були це здебільшого релігійні тексти або подарунки для вельможних осіб; вишивання створило пишну й видовищну альтернативу шкіряним палітуркам, яка давала змогу персоналізувати оформлення книжки. У XIX столітті гаптування палітурок було популярним ремеслом. На сторінках численних видань – від журналів до історичних праць – англійським жінкам середнього класу пропонували підтримати голками цю явно патріотичну традицію.

Добірка ранньомодерних вишиваних книжок, які заповів Старій королівській бібліотеці Георг II, потрапила у Британський музей 1757 року, невдовзі після його заснування. Наприкінці XIX століття інновації у фотографії та друкарстві дали змогу відтворити й запропонувати широкій читацькій аудиторії як цю колекцію, так і деякі вибрані зразки з інших британських установ, зокрема Бодліанської бібліотеки й Музею Південного Кенсінгтона. Перше дослідження, спеціально присвячене гаптованим книжкам, – «Англійські вишивані палітурки» Сиріла Давенпорта – вийшло друком 1899 року в серії «Бібліотека англійських книголюбів».

Праця Давенпорта містить зображення п'ятдесяти двох книжок, іноді кольорові, але здебільшого чорно-білі. Світлини й описи впорядковані спочатку за типом тканини (полотно, оксамит або атлас), а потім хронологічно. Задля кращого візуального ефекту якісь із оригінальних фотографій Давенпорт підфарбовував, а якісь прикрашав. На одній із кольорових репродукцій – прекрасна копія Крістоферсоної «*Historia Ecclesiastica*», що належала королеві Єлизаветі I: три томи в оправі з темно-зеленого оксамиту, усяного дрібними перлами й оздобленого королівськими гербами і трояндами Тюдорів і Йорків. Давенпорт використав кольорову фотографію одного з томів для фронтиспису й не приховував, що ретушував її, щоб «відновити» деякі зниклі перлини.

Палітурка «Церковної історії» Джона Крістоферсона, що належала королеві Єлизаветі. Зображення з «Англійських вишиваних палітурок» Давенпорта

Це дослідження – такий собі портативний паперовий аналог виставки ранньомодерних вишивок – стало частиною тривалої моди на маскулінну книжність. Хвиля книжкового шаленства, яку сучасники влучно назвали терміном «бібліоманія», охопила чоловіків із англійських вищих класів на початку XIX століття. У несамовитому вирі купування та продавання книжок виник типаж книголюба, перейнятого (може, трохи надміру) томами й виданнями. Як зауважив Філіп Коннелл, це зацікавлення було ще й патріотичною спробою облаштувати британську національну літературну спадщину².

«Бібліотека англійських книголюбів» – це невеличка серія пізньовікторіанських досліджень із історії книги. Репродукції фондів національних бібліотек, які в ній виходили, були не тільки колекційними об'єктами, а й зразками для тогочасної видавничої справи. Такі тексти, як «Коротка історія англійського друкарства» (1900) Генрі Роберта Пломера чи «Англійські колекціонери книжок» (1902) Вільяма Янгера Флетчера, підкреслювали історичну траєкторію, кульмінацією якої стали видавництва штибу «Келмскотт Пресс» Вільяма Морріса, що черпали натхнення для вишуканих публікацій у середньовічних манускриптах. Редактор серії Альфред Вільям Поллард у загальному вступі писав, що мета цієї серії «книжок про книжки» суто англійська: заповнити прогалини книжкової історії в часи, коли, як він «сміливо» вказує, «видання... п'ятох-шістьох провідних видавців Англії та Шотландії здаються – як за технічними характеристиками, так і за досконалістю смаку – найкращими на світі»³. Інакше кажучи, серія була покликана зміцнити й підкреслити претензію на першість у тогочасному друкарському мистецтві.

Та дослідження Давенпорта про гаптовані палітурки було унікальне тим, що явно запрошувало жінок долучитися до відродження цього ремесла.

Оправлена в багряний оксамит Біблія королеви Єлизавети. Зображення з «Англійських вишиваних палітурок» Давенпорта

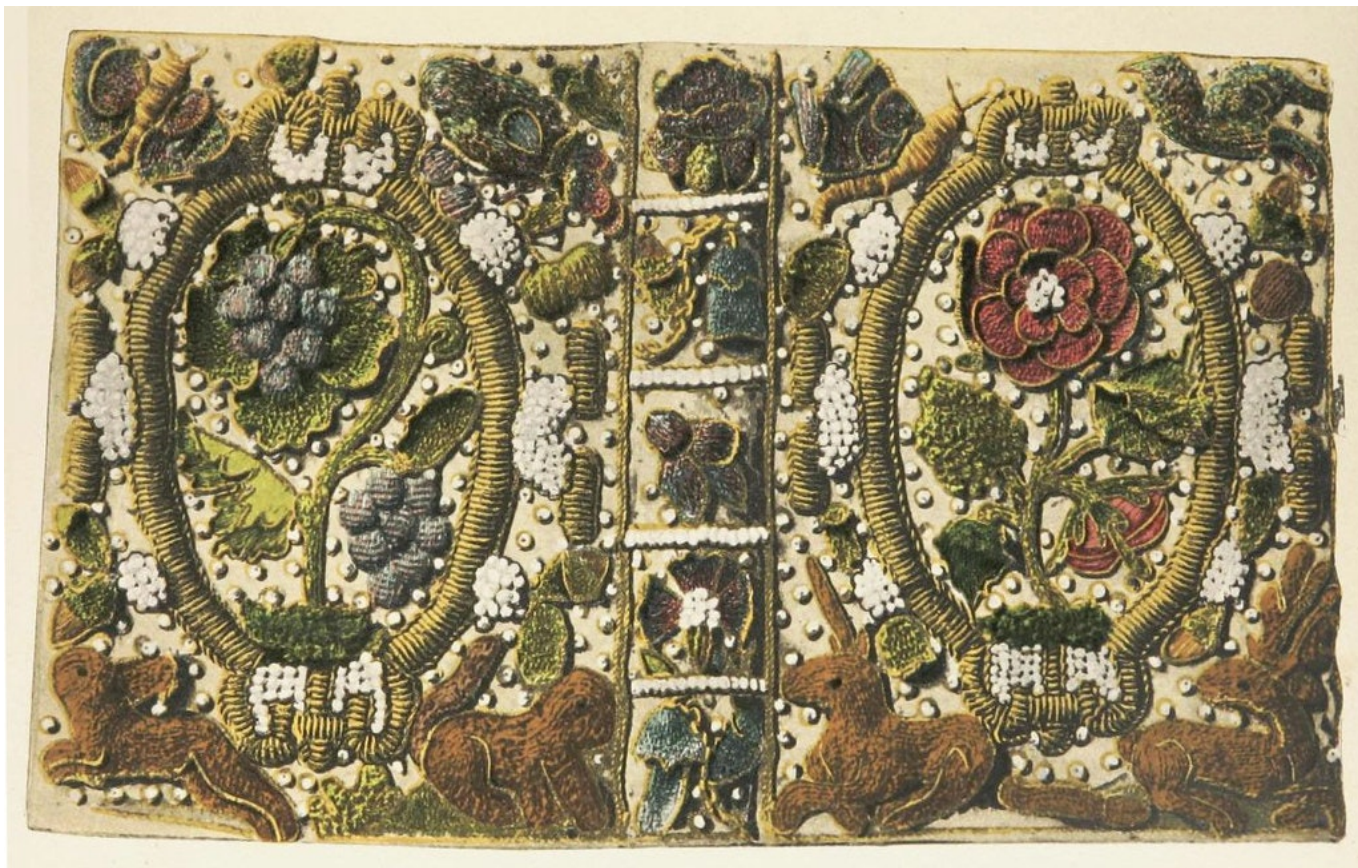

Оправлена в полотно й гаптована кольоровим шовком і срібними нитками Біблія (1626).

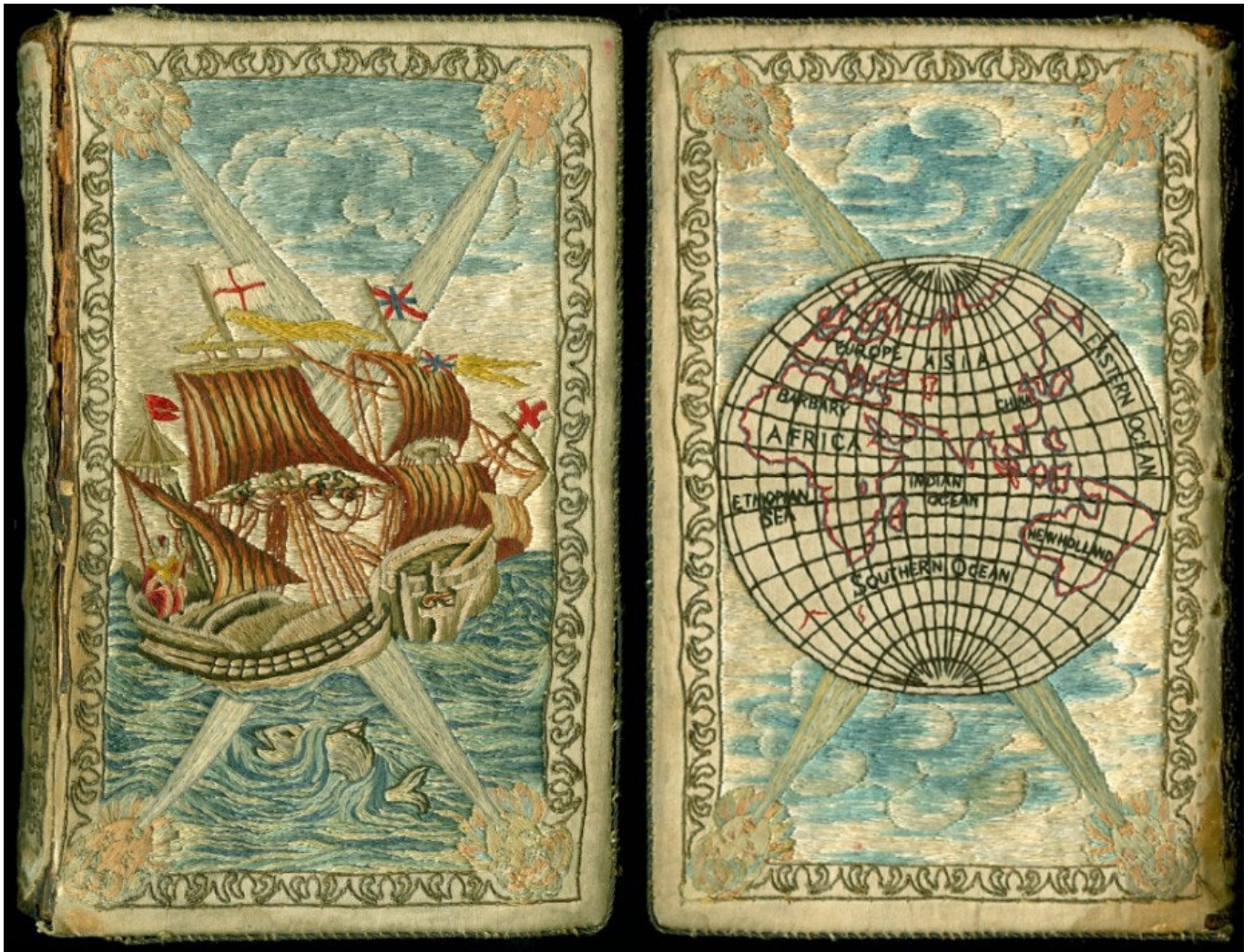
Зображення з «Англійських вишиваних палітурок» Давенпорта

«Англійські леді з власної ініціативи останніми роками вишили багато обкладинок», – пише Давенпорт, натякаючи, що його книжка й наведені в ній поради дають жінкам, які, мовляв, досі гаптували палітурки для власного задоволення, змогу долучитися до великої національної історії⁴. Цей заклик уписаний у ширше прагнення оновити мистецьку репутацію Англії, яке поділяли, зокрема, автори на кшталт Брассінгтона: «Смак до старих видів вишивки сьогодні плекають ті, хто хоче, щоб Англія знову славилася своїм гаптуванням, як у XIII столітті»⁵.

Рукоділья – від збирання гербаріїв до вишивання – квітло в XIX столітті, бо середній клас, який швидко зростав, дедалі частіше обмежував жіноче середовище домом. У геть загромаджених вікторіанських вітальнях було повно власноруч виготовлених дрібниць: вишитих подушок і підніжок, гаптованих аксесуарів, тераріумів і опудал тварин. Однак вишивка й інші домашні ремесла для багатьох жінок були ще й джерелом доходів. Такі дрібнички продавали й обмінювали на місцевих ринках і благодійних ярмарках; іноді гаптування передоручали непомітній робочій силі – жінкам, що працювали з дому. Рукоділья було ще й формою особистого та мистецького саморозкриття, що заповнювала домашній простір, іноді набуваючи несподіваних виявів.

Псалтир (1633) завбільшки 3х4 дюйми, оправлений у білий атлас. Зображення з «Англійських вишиваних палітурок» Давенпорта

Гаптована обкладинка «Робінзона Крузо» (1791). Зображення з «Англійських вишиваних палітурок» Давенпорта

Ця неоднозначість домашніх ремесел у вікторіанській культурі помітна в скерованих до жінок закликах відновити книжкову вишивку, які й підтверджують ідею «домашнього вогнища», й іноді кидають виклик уявленням про жіночу пасивність. Спонуки Брассінгтона, Давенпорта й інших тогочасних чоловіків до такого відродження часто були вкладені в гендерну структуру розподілу праці. Один автор у короткій статті про книголюбів поблажливо припускає, що «прагнення творити щось водночас ужиткове й декоративне може, замість пантофель і серветок, утілитись у виготовленні палітурок»⁶. Гаптування добре вписувалося в уявлення про тендітне й декоративне як доповнювальні, а не панівні форми мистецтва, а книжкову вишивку можна сприймати як щось, що обмежувало стосунки жінок із літературою суто обкладинками. Але Давенпорт, визначаючи вишивану палітурку як щось, створене спеціально для оздоблення конкретної – а не випадкової – книжки, запрошує своїх читачок також усередину, у текст⁷.

Так розглянуте книжкове гаптування вимагає інтелектуальної взаємодії з текстом і ретельної уваги до історичних прикладів, вивчення яких, як запевняє Давенпорт, може бути корисне зацікавленим майстриням⁸. Вишивана книжка, отже, пропонувала вікторіанським жінкам унікальний простір для поєднання рукоділля й літературної історії. Ба більше, Давенпорт послідовно вкладає описи палітурок у контекст англійських інституцій та історичних діячів, стійко тримаючись патріотичного історизму. Середньостатистична англійка середнього класу, взявшись за гаптування книжок, опинялася в одній компанії з королевами.

Один із головних прикладів Девенпорта – це манускрипт «Верцаadlo, або Дзеркало грішної душі», який переписала і, ймовірно, оздобила сама Єлизавета, тоді ще принцеса. На обкладинці манускрипту, що був подарунком її мачусі Катерині Парр, містяться ініціали королеви, оточені фіалками. Давенпорт уписує цю книгу в патріотичну історію, яка поєднує письмо й вишивку, і наголошує на відносно аматорській якості роботи, не схожій на витвір найманого професіонала, що збігається з очікуванням аматорської майстерності від вишивки жінок вікторіанської епохи.

Обкладинка «Верцадла» принцеси Єлизавети,
яке вона власноруч переписала в 11 років.
Зображення з «Англійських вишиваних

палітурок» Давенпорта

Інший приклад із королівської колекції – це «Послання святого Павла», видані 1578 року, які зберігаються в Бодліанській бібліотеці. У ХІХ столітті дослідники вишивки й гаптованих палітурок не раз писали про цю книжку, що також належала королеві Єлизаветі й містить її власноручну нотатку. Давенпорт наводить цей меланхолійний і красивий запис: «Я часто ввіходжу в приємні поля Святого Письма, де збираю благі зелені трави речень, споживаю їх, читаючи, пережовую, роздумуючи, і розкладаю в пам'яті, збираючи докупи, щоб, скуштувавши Твою солодкість, бути меш вразливою до гіркоти цього жалюгідного життя»⁹.

Припускають, що цю книжку теж гаптувала королева. На передній і задній обкладинках – латинські фрази, оторочені золотим шнуром. Давенпорт визнає, що, як і в попередньому випадку, немає беззаперечних доказів, що цю палітурку виготовили руки королеви; однак, на його думку, простота обкладинки свідчить про аматорську, а не професійну працю. Єлизаветині читацькі роздуми, згадані у зв'язку з її книжками, іще раз підсилюють національну історію, сплетену з читання, писання й вишивання. Вони також допомагають зрозуміти властиве кінцеві ХІХ століття прагнення висловлювати емоції через отаке поєднання писаного слова й матеріальної культури.

Обкладинка «Послань святого Павла», що належали королеві Єлизаветі. Зображення з «Англійських вишиваних палітурок»

Давенпорта

Найзначніші приклади гаптованих книжок постали в середовищі антиіндустріального Руху мистецтв і ремесел, який квітнув у Британії поміж 1888 і 1920 роками. До нього, зокрема, належало видавництво Вільяма Морріса «Келмскотт Пресс», коротко згадане у вступі Полларда до «Бібліотеки англійських книголюбів» як видатний сучасний приклад художнього книговидання в Англії. Рух мистецтв і ремесел прагнув піднести матеріали й роботу майстрів – і майстринь.

Мей, донька Морріса, була впливовою дизайнеркою та вишивальницею, брала активну участь у виставках, багато навчала й писала про гаптування. 1885 року, всього-на-всього у двадцять три, вона очолила відділ вишивки в батьковій компанії, яким керувала до смерті Морріса 1896 року.

Серед експонатів, які Мей Морріс надала на першу виставку Руху, що відбулась у Лондоні 1888 року, стала гаптована книжкова обкладинка. У каталозі вона описана як «вишита шовком палітурка до “Любові достатньо”» – збірки Моррісових віршів¹⁰. *Мей вишила ще кілька обкладинок; скажімо, у Манчестерському університеті зберігається примірник «Повісті про короля Флора і прекрасну Джеану», оправлений помаранчевим шовком із зображенням двох птахів під деревом. Майстриня, як і її батько чи Давенпорт, шукала натхнення у стилістиці попередніх епох. У «Декоративному гаптуванні» (1893) вона писала про середньовічний і ранньомодерний періоди як про вершину мистецтва художньої вишивки. Її роботи теж натхнені прагненням оживити патріотичну традицію. Книжкова вишивка дає простір для залучення в естетичну й літературну історію: вручну гаптовані палітурки стають буквальному інтерфейсом – єднальною ланкою – для ремесла і тексту.*

Обкладинка «Повісті про короля Флора і прекрасну
Джеану», яку, імовірно, вишила Мей Морріс, дочка
Вільяма Морріса. Зберігається в бібліотеці
Манчестерського університету

Вікторіанці бачили в поверненні до сокровенних зв'язків між руками майстра та книжками протитруту від новонароджених масових медій, і це, безумовно, резонує з відчуттями, які ми переживаємо на ХХІ століття. Покликаючись на кілька ранньомодерних прикладів, які невдовзі зафіксував у своїй книжці Давенпорт, автор статті в «Сімейному журналі Кассела» 1894 року

писав: «Тоді книжки були скарбами; нині ж їх так незліченно багато, що принаймні половина власників їх викидає»¹¹. Створюючи красиві вишивані обкладинки, як підказує стаття, можна обнадійливо виділити улюблений том і виявити до книжок увагу, на яку вони заслуговують. Сьогодні, коли велетенські добірки текстів можна легко зберігати на цифрових пристроях, нам також доводиться переосмислювати те, чому і як ми ми цінуємо книжки. Як показує історія книжкового вишивання, ремесла мають великий потенціал для переображення цих стосунків.

Текст уперше опубліковано в часописі «The Public Domain Review».

З англійської переклав Олексій Браславець.

ДЖЕССИКА РОБЕРТСОН

4 БЕРЕЗНЯ 2020

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**

Примітки

1. Brassington, William Salt, *A History of the Art of Book-binding* (London: Elliot Stock, 1894), 167.
2. Connell, Philip, «Bibliomania: Book Collecting, Cultural Politics, and the Rise of Literary Heritage in Romantic Britain», *Representations*, no. 71 (2000): 24–47. doi:10.2307/2902924.
3. Davenport, Cyril, *English Embroidered Book-bindings*, (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1899), xiv.
4. Там само, 21.
5. Brassington, *History of Book-binding*, 167.
6. «Fine Book-bindings at the British Museum», *The Bookworm: An Illustrated Treasury of Old-Time Literature*, (London: Elliot Stock, 1888), 297.
7. Davenport, *English Embroidered Book-bindings*, 3.
8. Там само, 21.
9. Там само, 64.
10. Arts and Crafts Exhibition Society: Catalogue of the First Exhibition, (London: The New Gallery, 1888), 125.

11. Crossley, E., «Embroidered Book-Covers», *Cassell's Family Magazine, Illustrated*, (London, Paris and Melbourne: Cassell and Company, 1894), 28.